

TARİHSEL FİYATLARIN ELDE EDİLMESİ VE ENDEKSLEMELER KONUSUNDA BAZI NOTLAR

*Kayhan Orbay**

Özet

Tarihsel fiyat araştırmaları, iktisadi ve sosyal tarih yazımını destekleyen verileri ortaya çıkartan önemli bir çalışma alanıdır. Fiyat verilerini elde ettiğimiz en önemli arşiv malzemelerinden biri vakıf muhasebe defterleridir. Bu yazı, fiyat verilerinin muhasebe defterlerinden çıkarılması ve değerlendirilmesi sürecine bakmakta ve endeksler oluşturulması konusunda bazı sorunlara, sınırlılıklara ve verilerin güvenilirliği meselesine değinmekte, böylece fiyat verilerini çıkaracak ve değerlendirecek olan iktisat tarihçileri ve tarihçilere yardımcı olmayı amaçlamaktadır.

Anahtar sözcükler: *Osmanlı ekonomisi, tarihsel fiyatlar, vakıf muhasebe defterleri, fiyat endeksleri, tarımsal fiyatlar*

Abstract

Studies on historical prices provide a significant research field and reveal the data which support the economic and social history. In the case of early modern Ottoman history, one of the richest archival sources to obtain historical price data is the waqf account books. The present article deals with the reliability of the price data and looks at some drawbacks and limitations of the price data extracted from the waqf account books.

Key words: *Ottoman economy, historical prices, waqf account books, indexation, agricultural prices*

* Dr., korbay@yahoo.com

Tarihsel fiyat araştırmaları, iktisadi, mali ve sosyal tarih yazımını destekleyen verileri ortaya çıkartan önemli bir çalışma alanıdır. Fiyatlar bize iktisadi gelişme veya daralma dönemleri konusunda değerlendirilecek verileri sunmaktadır. Hububat ve diğer tarımsal ürünlerin fiyatları, üretimdeki dalgalanmaları yansıttıkları için yerel tarımsal ekonomi araştırmaları için değerli göstergeler oluşturur. Yıllık mahsulün tahribatına neden olan bir sel felaketi veya çekirge istilasının yerel fiyatlar üzerindeki etkisi aynı zamanda bu felaketin boyutunu ve diğer iktisadi ve sosyal etkilerini görmemize yardımcı olmaktadır. Dokumalar, inşaat malzemeleri ve kâğıttan baruta kadar birçok mamulün tarihsel fiyatları ise sınaî ve ticari ekonomide ve zanaatlarda üretim koşulları konusunda destekleyici bilgiler sunmaktadır. Fiyat hareketlerinin tarımsal veya sınaî üretimle birebir ilişkilendirilmesi ayrıca bir tartışma konusudur. Ancak yine de tarihsel fiyatların değerli bir birincil kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Fiyat verileri, sınırlı da olsa bir mal sepeti oluşturarak bir “genel fiyatlar” veya bu derece yaygın bir fiyat veri tabanı oluşturulamadığında ise bir “tarımsal ürün fiyatlar endeksi” kurmamıza olanak vermektedir. Böylece, tekstil ürünlerinin fiyatlarının, dükkân ve hane kiralarının, tarımsal gelirlerin, iltizam bedellerinin, vergilerin ve devlet bütçesinin veya ücretlerin fiyat değişimlerine uyum gösterip gösteremediğini değerlendirebiliriz. Ayrıca, uluslararası fiyat hareketleri ile karşılaştırmalı değerlendirmeler yoluyla uluslararası değerli metal hareketlerinin etkilerine bakabiliriz.

Erken modern Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda fiyat verilerini elde etmekte kullandığımız elimizdeki en zengin arşiv malzemelerinden biri vakıfların muhasebe defterleridir. Bunların yanı sıra şeriye sicillerindeki narh kayıtlarını, narh defterlerini, tereke defterlerini veya saray mutfağı hesaplarını da fiyat verileri sağlayan diğer bazı kaynaklar olarak sıralayabiliriz. Vakıfların muhasebe defterlerinin önemi, bir yandan bunların cari piyasa fiyatlarını vermeleri diğer yandan bir seri defter ile fiyatları sürekli olarak izleyebilmemiz, bunlara ilaveten birden fazla vakfa ait defterin kullanımı ile elde edilen fiyat verilerini kendi aralarında denetleme imkânı olmasıdır.

Muhasebe defterlerinin kayıtlarına dayanarak oluşturulan bir fiyat endeksi ilk olarak Barkan tarafından yayınlanmıştır. Bu endeks, Osmanlı 16. yüzyılında bir “fiyat devrimi” meselesini açıklığa kavuşturmak için kullanıldı (Barkan, 1975). Daha sonra Faroqhi, Konya vakıfları üzerine yaptığı çalışmalarda Konya için 16. ve 17. yüzyıllara ait fiyat verilerini yayınladı (Faroqhi, 1984: 326f). Pamuk’un çalışması ise İmparatorluğun geniş bir coğrafyasından kapsamlı fiyat verilerini başlıca vakıf muhasebe defterlerine dayanarak ortaya koymaktadır (Pamuk, 2000). Bu alışmalar

Osmanlı tarihi bağlamında “fiyat devrimi” meselesi üzerinde değerli görüş ve katkılara yol açmıştır (Gerber, 1982: Sundhaussen, 1983: Pamuk, 2001: İdem, 2004: Orbay, 2007a). Daha yakın bir zamanda Tevfik Güran vakıf muhasebe defterlerini kullanarak İstanbul ve Gelibolu için fiyat serilerini yayımladı (Güran, 2006). Amasya’da geç 16. ve erken 17. yüzyıla ait tarımsal fiyatlar ile Konya, Tokat ve Bursa şehirlerinden yine aynı döneme ait fiyat verileri de vakıf muhasebe defterlerinden elde edildi (Orbay, 2001: Orbay, 2007b).

Fiyatlar üzerine çalışmalar elbette devam edecek ve birbirini tamamlayan, tarihsel fiyat verileri havuzunu büyüten yeni çalışmalar olacaktır. Bu fiyat serileri yukarıda da değinildiği üzere enflasyonist dönemler ve etkileri, kırsal ve kentsel ekonomide gelişmeler, vergi gelirleri, bütçeler ve ücretlerin fiyat hareketleri ile ilişkisi, taşışlar ve etkileri benzeri temel meseleleri açıklamak için kullanılacaklardır. Ancak, fiyatları elde ettiğimiz her bir arşiv malzemesinin kendine özgü sorunları ve sınırlılıkları vardır. Bunlar elde edilen tarihsel fiyatlara ve nihayetinde bunlara dayanan değerlendirmelere de yansımaktadırlar. Bunun yanı sıra, bir mal sepeti oluştururken ve fiyat verilerini endekslerken karşılaştığımız sorunlar da bulunmaktadır. Verilerin defterlerden çıkarılmasından endekslerin yayınlanmasına kadar olan aşamalarda karşılaşılan bu sorunlar genellikle yayınlanmış veri tablolarını ve endeksleri kullanan tarihçiler tarafından yeterince bilinemiyebiliyor. Benim bu yazıdaki amacım, diğer kaynak türlerini dışarıda bırakarak, vakıf muhasebe defterlerinden elde edilen fiyat verilerindeki bazı eksiklik, sınırlılık ve sorunlara değinmek. Bu yazıda dikkat çekilen verilerin çıkarılması ve işlenmesindeki sorunlara karşın, elimizdeki kaynakların zengin ve verilerin oldukça güvenilir olduğunu belirtmek gereklidir. Avrupa fiyatlar tarihi üzerine çalışmalarda da Osmanlı vakıf kurumlarının muhasebe defterlerine benzer kaynaklar kullanılmıştır. Örneğin manastır ve hastane muhasebe defterleri, fiyat serilerinin en temel kaynaklarıdır. Bu kaynakların sınır ve eksiklikleri tartışılmıştır (Hamilton, 1965: 139-151). Bu çalışmada da aynı tartışmayı vakıf muhasebe defterlerinden elde edilen fiyat verileri için yapmakta olduğumuzu söyleyebiliriz.

Tarihsel fiyat çalışmalarında kurulan ilk endekslere bakarak konuya girebiliriz. 16. ve 17. yüzyıllar söz konusu olduğunda yakın zamana kadar elimizde sadece Barkan ve Pamuk tarafından kurulan endeksler ve Faroqhi’nin sağladığı bazı fiyat verileri bulunmaktaydı (Barkan, 1975: Pamuk, 2000). Son çalışmalar ile bu dönem için fiyat verilerini çok daha genişletmiş durumdayız. Ancak, uzun bir dönem boyunca söz konusu endeksler Osmanlı’da fiyat hareketleri üzerine değerlendirmelerin tek

kaynağı olarak yer aldılar. Oysa bu endeksler sadece İstanbul'daki fiyat hareketlerini yansıtmaktaydı. Anadolu ve Balkanlar'da veya diğer coğrafyalardaki fiyat hareketleri henüz bilinmiyordu. 17.yy. ortasından itibaren ise birçok şehir için kurulan daha yaygın fiyat endekslerine bakarak Anadolu'da fiyatların İstanbul ile yakın ilişki içinde olduklarını, genel olarak ve uzun dönemde aynı çizgiyi izlediklerini görebiliyoruz (Pamuk, 2000). Ancak daha erken dönemler için kısa ve orta dönemde İstanbul dışındaki fiyat hareketleri görülemiyordu.¹ Bu nedenle, tüm İmparatorluk geneli için ileri sürülebilecek fiyat hareketlerine ulaşmamız olanaklı değildi. Yeni fiyat verilerine karşın bu ulaşılması henüz uzak bir hedef olarak duruyor.

İkinci olarak, Barkan tarafından kurulan endeks, fiyatlar genel seviyesindeki değişimi izlemek için yeterli değildir. Bu endeks, yakacak odun dışında on altı gıda maddesinin fiyat verilerine dayanmaktadır (Barkan, 1975). Dolayısıyla, onu sınırlı bir gıda malları fiyat endeksi olarak görebiliriz. Diğer yandan, tarihsel fiyat endeksleri ile meşgul oluyorsak, daha kapsamlı bir endeksin oluşturulmasını beklemek de gerçekten güçtür. Pamuk, beş adet gıda malı fiyatını içeren bir endeksi gıda malları fiyat endeksi olarak sunmaktadır (Pamuk, 2000). Burada, verilerin elde edildiği ürünler şunlardır; un, pirinç, bal, sadeyağ ve zeytinyağı ki bu sonuncusu büyük ölçüde aydınlatmada da kullanılmaktaydı. Bu mal sepetine kıyasla imaretlerde tüketilen gıda malları çok daha fazla çeşitlilikteydi. Ancak, değindiğimiz gibi, arşiv kaynaklarında kullanılabilir fiyat verilerinin bulunması ve çıkarılması güçlüğü karşısında bu endeks tarımsal ve hayvansal ürünleri birleştiren çok yararlı bir endekstir. Pamuk tarafından sunulan ikinci endeks bir tüketici fiyatları endeksidir ki sabun, odun, kömür, çivi ve yünlü kıyafetler de önceden sayılan ürünlere eklenmiştir. Her durumda, elimizdeki mal sepetlerinin temsil gücü açısından sınırlılığı olduğu akılda tutulmalıdır. Bu nedenle, endekslerin fiyat değişimlerini ne derece yansıttıklarına da bir ölçüde ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Pamuk da çalışmalarında endekslerin bazı eksiklikleri ve sınırları konusunda okuyucuyu uarmıştır (Pamuk, 2000).

Endekslerin gerek kurulmalarında gerekse fiyat değişimlerini yansıtmaları konusunda bazı yetersizlikleri vardır ki bunlardan biri hemen yukarıda değindiğim gibi sınırlı bir mal sepetine dayanmalarındır. Bunun yanı

¹ Barkan, az miktarda veriye dayanarak, Edirne ve Bursa'da İstanbul'dakine benzer fiyat hareketleri olduğunu ileri sürmekteydi. Ancak, onun bu görüşüne destek olacak yeterli fiyat verisinin Barkan'ın elinde olduğu rahatlıkla söylenemez, (Barkan, 1975: 16). Faroqhi, 1566-1652 dönemi için Konya'dan buğday ve arpa fiyatlarını çıkarmıştır. Ancak bu uzun dönem için sadece onüç fiyat verisi sunulmaktaydı ve ortalama fiyatlar için ağırlıklandırılmamış veriler kullanılmıştı (Faroqhi, 1984: 206-10, 326f).

sıra, farklı endekslere dayanak olan farklı mal sepetleri olması ve bu sepetler içerisinde yer alan malların ağırlıklarının da farklı olması bazı güçlükler doğurmaktadır. Bu farklılıklar endeks değerlerini etkilemektedir. Endeks değerleri farklılığı, yıl yıl değerleri izleyerek yorumladığımızda özellikle önem kazanmaktadır. Diğer taraftan, uzun dönemli analizlerde, endekslemedeki bu farklılıkların etkisi önemsizleşmektedir.

Barkan, kurduğu endeksler üzerine açıklamalarında, kendi fiyat endeksinin Süleymâniye vakfının 1585-86 yılı muhasebe defterinde mutfak harcamaları kısmında listelenen ürünlerin fiyat verilerine dayandığını yazmaktadır. Barkan, söz konusu yılda, vakfın on yedi gıda malından belirli miktarların satın alımı için 1.122.954 *akça* ödeme yapması gerekeceğini hesapladı. Mal cinslerini ve miktarlarını sabit tutarak bir mal sepeti hazırlayan Barkan, böyle bir mal sepetinin satın alınması için gerekli olan para miktarını buldu. Daha sonra, izleyen yıllarda tamamen aynı mal sepetini satın almak için gerekli olan para miktarlarını hesaplayarak bir endeks oluşturdu. Aslında, 1585-86 yılı hesaplarına göre toplam imaret harcaması 38 cins mal için ancak 971.378 *akça* seviyesindeydi ki bu Barkan'ın 17 mal için verdiği rakamdan çok düşüktür. Dahası, fiili harcama rakamı yemek tahsisleri karşılığı olarak ödenen 200.000 *akçalık* bir nakit ödemeyi de içermektedir. Barkan, Süleymâniye üzerine yaptığı çalışmasında 1585-86 yıllarına ait muhasebe defterini translitere etmişti (Barkan, 1971). Bir tablo hazırlayarak ve bazı malları dışarıda bırakarak, her bir malın hem birim fiyatını ve hem de imarete tüketilen 32 cins gıda malı için tüketim miktarlarını hesaplamıştı. Daha sonra da bu malları satın almak için gerekli olan meblağı hesapladı. Bu hesaplama için, kiler hesabı defteri denilen ve ana muhasebe defterine iliştirilen bir vakıf müfredat defterini kullandı. Bu defter, kilerde mevcut olan, satın alınan ve kullanılan gıda mallarının miktarlarını kaydetmekteydi. Böylece Barkan, yıl içerisinde fiilen tüketilen gıda malları miktarlarını buldu. Bunları malların birim fiyatları ile çarparak eğer bu miktar mal satın alınmış olsaydı ödenmesi gereken toplam meblağı buldu ki bu meblağ 1.134.078 *akçaydı*. Ancak, yıllar içinde sabit kalacak bir mal sepeti oluşturmak ve bunun için gereken ödeme miktarını diğer vakıf defterleri ile de rahat izlemek için sepetteki mal sayısını 17'ye düşürdü. Bu da gerekli olan ödeme miktarını 1.122.635 *akçaya* indirdi (Barkan, 1975). Başka bir deyişle, Barkan 1585-86 yılında satın alınan miktarları değil tüketilen miktarları dikkate aldı.

Satın alınan gıda malı miktarlarını dikkate almak, ağırlıklandırılmış bir endeks kurarken bazı güçlükler doğuracaktı. Örneğin, 1585-86 yılında, buğday satın alımı sadece 6.845 *kile* oysa izleyen yılda 23.604 *kileydi*. Buğdayın endeks içindeki ağırlığı baz seçilen yıla göre muazzam ölçüde

değişecekti. Ancak, Barkan'ın yönteminde, derin bir mali kriz veya benzeri olağandışı koşullar söz konusu olmadıkça tüketim miktarı yıllar içinde hemen hemen sabit kalmaktadır. Diğer taraftan, malların endeks ağırlıklarının bir ailenin tüketim kalıbını ne derece yansıttığı veya diğer vakıfların mutfak giderleri ile ne derece örtüştüğü gerek Barkan gerekse Pamuk'un dile getirdiği ilave sorunlardır.

Barkan ağırlıklandırma için tüketilen miktarları dikkate alınca da bir diğer sorun ortaya çıkmakta. Bu durumda, Barkan 1,237 *kile* un satın alımı sonucu ortaya çıkan fiyatı bundan on kat daha büyük bir satın alıma, 11,521 *kilelik* un satın alımına yansıtmaktadır. Bu miktar tüketimin büyük bir kısmı ise gerçekte farklı bir birim fiyatla önceki yıldan kalan undan karşılanmıştır. Bu miktar un cari yılda satın alınmış olsaydı oluşacak fiyat düzeyi bir yana defterde kayıtlı olan fiyat seviyesinin yıllık ortalama fiyatı ne derece yansıtılabileceği sorusu da akla gelmektedir.

Mal sepeti içinde yer alan mallar ve bunların endeks ağırlıkları Barkan ve Pamuk'un çalışmalarında farklıdır. Örneğin et, Barkan'ın endeksinde daha büyük ağırlığa sahipken, buğday ve un Pamuk'un endeksinde daha büyük bir ağırlığa sahiptir. Bu da Pamuk'un endeksinin tarımsal koşullardaki kısa dönemli değişmelere daha duyarlı olacağı anlamına gelir. Barkan'ın endeksi için ise tam tersini söyleyebiliriz. Öyle ki buğday ve un fiyatlarında görülen bir artış diğer tüm malların fiyatları kısmen sabit ve kısmen düşüyorken endeks değerinin yükselmesine neden olabilir. Bu aslında, bizim kötü hava koşulları, nakliye güçlükleri, seferlerin etkileri ve tağşiş gibi etkenlerin kısa dönemde etkilerini - özellikle de bu gelişmeler bir kötü hasat dönemi ile aynı yıla denk geldiğinde - görmemizi güçleştirir. Bir başka açıdan ise, buğday ve un fiyatlarını etkileyen faktörler öne çıkarak endeks değerlerinde daha belirleyici olurlar. Diğer yandan, hububat tüketimi için yapılan harcamanın Osmanlı geleneksel ekonomisinde bir aile bütçesinin önemli bir kısmını oluşturduğunu ileri sürmek çok tabii ve makuldür.

Barkan ve Pamuk'un endeksleri arasında yukarıda değindiğim farkların yanı sıra her iki endeks de ortak bir açmaza sahiptir. Bu açmaz tüm fiyat endeks ve tabloları için de geçerlidir. Fiyat verilerinin elde edildiği muhasebe defterleri hicri takvime göre tarihlenmiştir ve bu tarihleri Gregoryen takvime tam olarak çevirmek her zaman mümkün değildir. Dahası, birçok muhasebe defteri "dönemsellik" özelliğine bağlı olarak tam bir yılı kapsamakla birlikte birçok defter de bir yıldan az veya daha uzun süreleri kapsamıştır. Bu da demektir ki bazı fiyat verileri yıllık değil mevsimsel fiyatları içerebilecek ve mevsimsel etkileri güçlü bir şekilde yansıtacaktır. En azından böyle olacağı düşünülüyordu ve bu nedenle yıllık olmayan defterlerden fiyat verisi alınmıyordu. Bir örnek vermek için

Barkan'ın çalışmasına döneceğim (Barkan, 1975). Barkan 993-94/1585-86 yılı fiyat verilerini Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver tasnifinde bulunan MM 1954 numaralı Süleymaniye vakfına ait muhasebe defterinden elde etmişti. Bir sonraki yılın fiyat verileri yani 994-95/1586-87 yılı verileri de aynı defterde yer alan bir diğer muhasebe defterinden elde edildi. Her iki defter, dönemsel olarak düzenli ve bir tam yılı kapsayan defterlerdi. Ancak bunları izleyen muhasebe defteri sadece üç ayı kapsıyordu. Bu nedenle yıllık ortalama fiyat verisini veremez diye düşünülerek Barkan ve Pamuk tarafından kullanılmadı. Bunun yerine, bir diğer vakfın defterlerinden çıkarılan veriler ikame edildi.

Ancak, muhasebe defterleri üzerinde çalışmalarım sırasında şunu gördüm ki vakıflar hububat satın alımlarını tüm bir yıla yaymamaktadır. Et ve benzeri çabuk bozulabilecek gıda malları yıl içinde sıklıkla satın alınmakta, hatta et alımı günlük yapılmaktadır. Ancak, hububat satın alımı yılın sadece 3-4 ayı içerisinde yapılmakta ve hububat anbara çekilmektedir. Dolayısıyla, örneğin altı aylık hatta üç aylık bir muhasebe defteri ile karşılaştık bile, eğer vakfın hububat satın alımı miktarları yıllık olağan alım rakamına yakın ise, fiyatları kullanmamızda bir sakınca olmayacaktır. Ama eğer defterdeki satın alım miktarı bize defterin kapsadığı dönem içinde satın alımların bitmediğini gösteriyor ise, o zaman, mevsimsel farklardan doğan fiyat dalgalanmalarının ne derece oldukları sorusu önem kazanıyor. Bu kendi başına da önemli ve yanıtlamak isteyeceğimiz bir soru.

Bu aslında ürün miktarına, hasat tarihine, mahsul cinsine ve benzerlerine bağlı olduğundan ve ayrıca buna yeterli net yanıt verecek belgeler henüz bulunmadığından zor bir sorudur. Muhasebe defterlerinde, tek bir cins üründe aşırı fiyat farklılıkları görmek mümkün ancak bunun nedenlerini tespit etmek güçtür. Sadece satın alımın tarihi değil, miktarı, kalitesi ve nakliye masrafları gibi etkenler de fiyatta önemli rol oynamaktadır. Nakliye masraflarına atıf yapmışken bir noktaya kısaca değinmek isterim. Muhasebe defterleri genellikle hububat, odun ve tuz için gerekli olan hammaliye ücretlerini ayrıca kaydederler. Bazen bu ücretler satın alım kayıtlarında içerilmiştir. Bu ince noktanın gözden kaçırılması bir malın ortalama fiyatını hesaplarırken nakliye masraflarının da farkında olmadan içerilmesine neden olabilir.

Fiyat farklılıkları ister mevsimsel farklardan ister kalite farklarından veya bir diğer nedenden oluşsun, fiyatlardaki aşırı farklılıklar ortalama fiyat hesaplamalarını tartışmalı kılmakta ve endekslemeler için de doğrudan sonuçlar ima etmektedir. Fiyat değişimlerine bir örnek vermek amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver tasnifinde yer alan MM 1144 numaralı defter-i mukâta'ât'a bakabiliriz (Orbay, 2005). Bu defter

II. Mehmed'in İstanbul'daki vakfına aittir ve gelir tahsilâtı kayıtlarını içermektedir. Kayıtlardan bir tanesi Ereğli mukataası ile ilgilidir. Kayıt bize mültezimin 301 *kile* unu *kile* başına 65 *akça* fiyattan 31 Aralık 1599 tarihinde vakfa teslim ettiğini söylemektedir. Unun vakfın köylerinden tahsil edilen buğdaydan öğütüldüğünü düşünmek gerekir. Yaklaşık üç hafta sonra, 23 Ocak 1600 tarihinde, mültezim 195 *kile* unu *kile* başına 74 *akça* fiyattan teslim etmiştir. Bir sonraki teslimat 12 Şubat 1600'de *kile* başına 72 *akça*'dan 195 *kile* undur. Mart ayında ise beş ayrı teslimat vardır ki her birinde *kile* başına fiyat 83 *akça*dır. Bu örnek kayıtlar gösteriyor ki aynı bölgeden toplanan buğdaydan öğütülen unun fiyatı 65'den 83 *akçaya* olmak üzere 31 Aralık 1599 ile 1600 yılı Mart ortasına kadar geçen yaklaşık 2,5 ay içinde %28 artmıştır. Bu kayıtlarda karşılaştığımız en yüksek dalgalanma değildir, ancak aynı bölgeden gelen unu gösteren ve kesin tarihleri de veren bu örnek aktarılmıştır. Yoksa %50'lere ulaşan ve hatta geçen fiyat farklılıklarına rastlamak mümkündür. Eğer fiyat farklılığı kalite farkından kaynaklanıyor ise bu %28'lik artışın kalite farkının getirebileceği doğal bir artış olup olmadığını bilmek de güçtür.

Ayrıca, belirli bir ürünün fiyatı, onun yıl içinde pazara çıkarıldığı ve satıldığı tarihe göre de değişecektir. Yine biliyoruz ki kalite de fiyatı etkilemektedir. Birçok muhasebe defterinde, hububat kayıtları farklı fiyat seviyelerinden satın alımları gösterecek şekilde ayrıntılıdır. Bu ayrıntılı kayıtlar bize bazen %70'lere varan fiyat farklılıklarını vermektedir. Bir vakfın mali durumu kötüleştiğinde ve bütçesi daraldığında, vakıf mutfak harcamaları için normal yıllardan daha az miktarlarda satın alımlarda bulunacaktır ve/veya daha ucuz doğal olarak daha kalitesiz ürüne yönelecektir. Bunun tam tersi de ileri sürülebilir yani mali durum iyiye daha kaliteli ürünler satın alınabilir. Ancak kalite farkı fiyat üzerinde ne derece etkilidir? Ne yazık ki muhasebe defterlerinde mevsimsel fark ile kalite farkından oluşan fiyat farklılıklarını henüz ayırtamadık. Yine de bu her iki etkenin birçok malın fiyatında %50'ler civarında farklılık yarattığını defterlerde görebiliyoruz.

Fiyat verilerini ortaya çıkaran ürünlerin nereden geldikleri de önemli bir konudur. Örneğin İstanbul'daki fiyatları elde ettiğimiz muhasebe defterlerinin ait olduğu vakıflar hububat satın alımlarını Balkanlar'ın mahsulünden karşılamaktaydılar. Dolayısıyla fiyatlardaki değişimler Balkanlar'daki koşulları yansıtmaktadır. Ancak pirinç, Mısır'dan gelmekte, bu nedenle de Nil taşkınları veya nakliyedeki güçlükler gibi bazı etkenlerin belirleyiciliği altındadır.

Bir nokta daha dikkate alınmalıdır. Aynı mahalde yer alan iki vakıf birbirinden çok farklı bölgelerden mahsul topluyor olabilir. Doğal olarak,

hasat zamanı, kalite, nakliye maliyeti ve fiyat da değişecektir. Benzer biçimde her vakıf kendi hububatını kendi bütçe dengesini ve ihtiyaçlarını göz önüne alarak farklı zamanlarda farklı fiyat seviyelerinden satabilir. Bu gerekçelerle, bir fiyat serisi kurarken veride süreklilik sağlamak amacıyla farklı vakıf defterleri arasında geçiş yapmak endeks değerlerinde yanıltıcı dalgalanmalara neden olabilir. Benzer bir durum, vakıf pazardan satın alım yaptığı da geçerlidir. Aynı şehirde yer alan iki vakfın muhasebe dönemleri ve gelir akımları birbirine tamamen denk gelmediğinden, bu vakıfların pazardan hububat satın alım tarihleri, miktarları ve kalitesi farklı olmaktadır. Fiyat verilerini çıkarırken bu vakıflar arasında geçiş yapmak farkında olmadan endeks değerlerini etkilemektedir. Bu nedenle, eğer elde edilebiliyor ise birden fazla vakfın verdiği fiyat verilerini birbiri ile karşılaştırmak çok yararlı olacaktır.

Bir diğer önemli mesele ise bir mal sepetine dayanan endekslerin kısa dönem dalgalanmaları tespit etmek ve nedenlerini ortaya koymak bakımından ne derece yararlı olduklarıdır. Değişik unsurların fiyatlar üzerindeki etkisini görebilmek için, her bir malın fiyat seviyesini ayrı olarak ele almak daha iyi olacaktır. Özellikle de kısa dönemli analizlerde, bir adım daha ileriye giderek bir mal sepeti oluşturarak endeksler kurmak yerine, her bir malın fiyatına ayrıca bakmak çok daha açıklayıcıdır. Tek bir mal söz konusu olduğunda, fiyat verisini grafiklemek veya endekslemek sadece verileri görsel olarak izlemek açısından kolaylık getirir. Ancak bir mal sepetini endekslediğimiz zaman, okuyucuların farklı malların fiyatları üzerinde farklı etkileri olan kısa dönemli etkenleri görmesi güçleşmektedir. Eğer, yerel tarımsal gelişmelerin, salgın hastalık ve kötü hava koşullarının ve benzeri olayların etkilerini görmek ve göstermek istiyorsak, fiyatları ayrı ayrı ele almalıyız. Bunun bir örneğini yine Süleymaniye vakfının 1585 yılı defterine dönerek verebiliriz. Barkan bu yıla ait fiyat verilerinin ayrıntılarını tablolaştırarak vermekle birlikte, izleyen yıllara ait verileri ayrıntılı vermediği, verileri sadece endeksleyerek sunduğu için, tek tek malların fiyatlarını izleyemiyoruz. 1585 ve izleyen yıllar, tağşiş sonrasına denk geliyor. Bu nedenle tağşişin fiyatlar üzerinde etkisini görmek açısından çok önemli. Pamuk, elde ettiği tüm fiyat verilerini bu verileri değerlendiren çalışmalarından önce ayrıntılı tablolar içinde yayınlamıştı (Pamuk, 2000). Ancak, ilgili yıllara ait fiyat verilerinde bir karışıklık var. Bu yılların bazı verileri olasılıkla bir maddi hatadan dolayı tablolarda yer almıyor. Yakın zamanda, Güran sadece Süleymaniye vakfının defterlerine dayanarak İstanbul için fiyat verilerini çıkardı ve her bir mal için fiyat verilerinin tablolarını yayınladı (Güran, 2006). Süleymaniye üzerine bir çalışmam için ben de tam olarak bu döneme ait fiyat verilerini çıkarmıştım ki bunları

aşağıdaki tabloda sunuyorum. Güran'ın çalışmasında yer alan fiyat değerleri pek farklı değildir yine de okuyucu benim izleyen değerlendirmemi oradan da kontrol edebilir.

Tablo: İstanbul'da Süleymâniye vakfı muhasebe defterlerine göre bazı malların fiyatları ²

	993-94 1585-86	994-95 1586-87	995 1587 ³	995-96 1587	996-97 1588	997-98 1589	998-99 1590	999- 1000 1591
Buğday	23	43,5	44,5	54	56,6	35,75	42,5	47,67
Un	25,5	60	60 ⁴	80	77,5	48	58,89	44,31
Pirinç	33	37,5	38	43,4	50,2	42,95	n.d.	45,57
Nohut	30	n.d.	n.d.	75	58	44	50	49,73
Et	3	3	3	3	3,9 (3) ⁵	4	3,94	4,17
Sadeyağ	528	484	493	515	528	528	648,24	780
Yoğurt	1,6	1,6	n.d.	2	3,2	2	3,5	4
Bal	402	302	360	304	337	370	504,18	457,56
Soğan	0,92	1,19	n.d.	2,49	n.d.	1,04	n.d.	1
Erik	111	127	n.d.	220	382	221	273,5	282
Badem	462	586	917	802	1.200	1.077	921,66	917
Üzüm	88	176	209	176	168	140	210,19	197
Nişasta	173	267	548	309	442	380	346,2	309
Safran	1,66	2,39	2	0,68	0,8	3	2,24	2,7
Karabiber	137	119	118	112	129	122	119,91	n.d.
Odun	12,12	15,5	n.d.	19,56	19,38	20,79	24,27	29,69

Bu fiyat verilerine dayanarak kurulan endeksler taşış sonrası ciddi fiyat artışları gösteriyor. Yukarıdaki tabloda da 1585-86'dan 1586-87'ye buğday ve un fiyatındaki ani ve yüksek artış açıktır. Bu iki mal fiyat endekslerinde çok büyük bir ağırlığa sahiptir. Bu nedenle onların fiyatlarındaki artış endeks değerini önemli ölçüde belirlemektedir. Ancak, neden Mısır'dan gelen pirincin fiyatı aynı artışı göstermemektedir. Et fiyatının yıllarca sabit kalması devletin fiyat tespiti ile açıklanabilir. Diğer iki hayvansal gıdanın, bal ve yağın fiyatlarının izlediği seyir çok daha dikkat çekicidir. Her ikisinin de fiyatlarının önce düşmesi ve sonrasında dalgalanmalar göstermesi nasıl açıklanabilir ve nasıl hububat fiyatlarındaki artış trendi ile birlikte değerlendirilebilir. Doğrusu, malların fiyatlarındaki çok farklı artış oranlarını taşış etkisi ile açıklamak güç görünüyor. En azından 1585 ve ardışık yıl için alternatif bir etken söz konusu. 1585 yılında hububat fiyatlarındaki ani artış belki bu yıldaki aşırı kuraklık nedeniyle hasat

² Tablodaki fiyatlar MM 1954, MM 5832 ve MM 5758 numaralı defterlere dayanıyor.

³ Bu defter dönem olarak sadece Şubat, Mart ve Nisan aylarını kapsamaktadır.

⁴ Un fiyatı, satış kaydından alınmıştır. Aynı defterde, buğday satışının fiyatı 43 akçadır.

⁵ İzleyen defterdeki bir kayda göre et fiyatı 996/1587'nin son ayında 3 akçadır.

azlığından kaynaklanabilir (Griggs *et al.*, 2007: 1085). Buna karşın, izleyen yıllarda hemen tüm ürünlerin fiyatlarının güçlü bir artış trendi gösterdiği görülüyor ki bu artış için öne çıkan tek açıklama halen taşıdığı etkisidir. Yine de bu örneğin kısa dönemli ve ayrıntılı bir analizin yanı sıra ama aynı zamanda şüpheler ve yeni önemli sorular doğurabileceğini göstermesi açısından faydalı olduğunu umuyorum. Diğer taraftan, orta ve uzun vadeli yaklaşımlarda endeksleme daha faydalı, pratik (okuyucu ve değerlendirme açısından üstesinden gelinebilir) ve anlamlı bir yöntem olacaktır.

Geç 17.yy.dan başlamak üzere Osmanlı İmparatorluğunun birçok bölgesi için fiyat serileri oluşturuldu ve son zamanlarda bu seriler daha erken dönemler için de ortaya çıkarıldı. Muhasebe defterlerinin yanı sıra kullanılabilir birçok kaynak türü bulunuyor. Yerel fiyatlardaki dalgalanma ve farklılıkları, yerel olayların bölgesel fiyatlara etkilerini daha iyi görebilmek için ve ayrıca genel bir uzun dönemli bakış için yine de daha çok sayıda çalışmaya ve gözden geçirmelere ihtiyaç duyuluyor. Gerek fiyat verileri gerekse bunlara dayanan endeksler konusunda tartışılmalı noktalar var. Fiyatlar tarihi çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik, ticari, mali, sosyal ve demografik değişimlerin ortaya konması, şehirleşme, isyanlar, göçler ve etkilerinin çalışılması, iklim koşullarının çıkarılması ile birlikte yorumlanacak ve ilerleyecek, böylece fiyat verilerinin taşıdığı anlam da artacaktır. Elde edilen veriler, fiyat hareketlerinde kısa dönemli yerel gelişmelerin ve içsel iktisadi ve sosyal gelişmelerin güçlü etkilerini yansıtıyor. Uzun dönemde ise aşırı ve kalıcı fiyat artışının ana etkeni açıkça taşıdığı olarak görülüyor. Bunun yanı sıra savaşların, demografik değişim, gümüş akımı ve iklimsel koşulların etkilerinin ayrıştırılması için birçok alanda yeni çalışmalara gereksinim var.

KAYNAKÇA

- BARCAN, Ömer Lütfi. (1971). "Süleymaniye Cami ve İmareti Tesislerine Ait Yıllık Bir Muhasebe Bilançosu 993/994 (1585/1586)". *Vakıflar Dergisi*. 9, 109-161.
- BARCAN, Ömer Lütfi. (1975). "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", *International Journal of Middle East Studies*, 6, 3-28.
- FAROQHI, Suraiya. (1984). *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia*. Cambridge: Cambridge University Press.

- GERBER, Haim. (1982). "The Monetary System of the Ottoman Empire". *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. vol. XXV, Part III, 308-324.
- GÜRAN, Tevfik. (2006). *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar*. İstanbul: Kitabevi.
- GRIGGS, Carol *et al.* (2007). "A regional high-frequency reconstruction of May – June precipitation in the north Aegean from oak tree rings, A.D. 1089-1989". *International Journal of Climatology*. 27.
- HAMILTON, Earl. (1965). *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650*. New York: Octagon Books. Inc.
- ORBAY, Kayhan. (2001). *The Financial Administration of an Imperial Waqf in an Age of Crisis: A Case Study of Bâyezîd II's Waqf in Amasya (1594-1657)*. yayınlanmamış yüksek lisans tezi, The Department of History, Bilkent University, Ankara.
- ORBAY, Kayhan. (2005). "Detailed Tax Farm Registers and Arrears Registers as Sources of the Waqfs' Financial Analyses". *Acta Orientalia: Academiae Scientiarum Hungaricae*. vol. 58, no. 4, 331-347.
- ORBAY, Kayhan. (2007a). "Fiyat Devrimi ve Geç 16. yy. ve 17. yy. İçinde Anadolu'da Fiyat Değişimleri". kongre metni, *Türkiye İktisat Tarihi Kongresi*. İstanbul.
- ORBAY, Kayhan. (2007b). *Economic Development of the Imperial Waqfs; A Study in the Institutional and Local Economic History in the Transformation Period*. yayınlanmamış doktora tezi, University of Vienna.
- PAMUK, Şevket. (2000). *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- PAMUK, Şevket. (2001). "The Price Revolution in the Ottoman Empire Reconsidered". *International Journal of Middle East Studies*. 33, 69-89.
- PAMUK, Şevket. (2004). "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914". *International Journal of Middle East Studies*. 36, 451-68.
- SUNDHAUSSEN, Holm. (1983). "Die Preisrevolution im Osmanischen Reich während der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts". *Südost-Forschungen*. 42, 169-181.